

KAPITOLA PRVNÍ

1.

První vzpomínka, kterou mi má paměť zachovala, se týká čehosi zcela nepodstatného: maminka mě vzala na nákup dolů do Vysočan a požádala mě, abych jí připomněl, že má tatínkovi koupit noviny. Byl to pro mě tak důležitý úkol, že si jej pamatuji dodnes. Jak se ty noviny jmenovaly, jsem neměl ponětí. Ale když jsem byl o něco starší a uměl už trochu číst, bývaly doma Lidovky a kupodivu (nejspíš jen výjimečně) i Národní politika, nikoli Rudé právo či Právo lidu. O to, koho rodiče volili, jsem se nestaral. Byl jsem šťastné dítě, jemuž nehrozil hlad a které bylo obklopeno láskou.

Do mých sedmi let jsme bydleli ve vilce, která stála téměř osaměle v kopci, kudy vedla silnice z Vysočan do Kbel. Nad námi už byl jen zájezdní hostinec, pod námi ještě jedna vilka. Zájezdní hostinec byl nejzajímavějším místem, zastavovali tu vozkové se svými povozy a mohutnými koňmi. Ještě než vozkové odešli do hlučného výčepu (kam jsem měl zakázáno vkročit), obsloužili své tahouny vědrem vody anebo jim přivázali pytel s krmením. Na sklonku zimy naváželi do hospody mohutné kusy ledu, které skládali do sklepa. Od ledu

studeně válo a byl nádherně a průsvitně bělavý. Postával jsem stranou a chvílemi kradmo nahlížel do zakázaného výčepu, odkud páchly ohřívané buřty a tabákový kouř.

Pamatuji si dodnes jména majitelů všech tří vilek, ale nemá smysl je připomínat, s nikým z těch, kdo tu tehdy bydleli, jsem se už nikdy nesetkal. Ti tehdy dospělí už jistě dávno nežijí a Vilda, chlapec jen o málo starší než já, co bydlel ve vilce pod námi, zemřel v době, kdy jsme tam žili, na zapal plic, tehdy se na to ještě umíralo. Tu strašlivou nemoc dostal, protože se uhřál a napil se studené vody. Maminka mi tuto příčinu nemoci mnohokrát varovně opakovala. Bylo to mé první setkání se smrtí, pamatuji se na svůj úžas, že někdo jeden den je, pak náhle zmizí a už nikdy se neobjeví, a to všechno jen proto, že se uhřátý napil studené vody. Také jsem se začal pozorovat a hledat na sobě známky zhoubné nemoci, a bedlivě jsem sledoval svůj stav dřív, než jsem se napil, ale jak tomu bývá v tomhle věku, za chvíli jsem na cizí smrt zapomněl. Pak tutéž nemoc dostal tatínek, i když se neuhřál ani se nenapil studené vody. Ulehl s vysokou horečkou a v zimnici jektal zuby. Přijela babička a hned po ní pan doktor Pfeifer, o němž jsem už předtím slyšel, že je lidumil, co přijde i uprostřed noci a léčí chudé pacienty zdarma. Já k tatínkovi nesměl, ale maminka vyšla celá bledá, máčela ve vane prostěradlo a babičce říkala, že pan doktor předpověděl během noci krizi, a když ji tatínek přečká, bude to pak už dobré. Ted mu dá zábal a my všichni musíme doufat.

A co by se stalo, kdyby ji tatínek nepřečkal? Nedovedl jsem si představit, že by snad i tatínek mohl umřít a už nikdy nebýt. Ležel jsem a dlouho zíral do jeho tmy, která už nikdy neměla ustoupit světlu. Tatínek krizi přečkal, protože byl silný a býval skautem. Už za dva dny stál v koupelně a břitvou si odřezával své přerostlé vousy.

Ve vilce, kde jsme bydleli, žili kromě paní domácí ještě její dcera, zeť a vnučka. Také lovecký pes s velmi onošeným jménem Lord a několik mourovatých koček, na jejichž jména si nevzpomínám. Na zahradě hnízdili ptáci: hlavně kosi a drozdi. Je to zvláštní, že ve věku čtyř či pěti let má člověk zdánlivě neomezené množství času a může třeba celou hodinu pozorovat, jak kos poskakuje po trávníku tak dlouho, až vítězně vyrve ze země dešťovku a letí s ní k hnízdu v hustém jalovcovém keři, anebo jak na černou střechu sousedovy kůlny dopadají sněhové vločky, které ta střecha, podobná černošlé stěně, hltavě polyká, až najednou se zahltní a sníh zvolna zakryje temnou střešní lepenku. To se mi líbilo, sledoval jsem, jak vrstva sněhu zvolna narůstá a s ní i naděje na sáňkování.

Naše vilka mi připadala velká, zahrada dokonce obrovská, ve skutečnosti, jak jsem shledal, když jsem se tam šel po letech podívat, to byl velice skromný domek s maličkou zahrádkou. V domku si rodiče pronajali dva pokoje a kuchyň. Z okna pokoje, kde jsem spával, byl rozhled do údolí, kudy čas od času projížděl vlak, a na dně údolí stejně jako na protilehlých úbočích trčely k nebi obrovité komíny, které se mi líbily. Byly jako živé a vypouštěly k nebi stejně jako lokomotivy sloupce temného dýmu. Všude okolo se rozprostíraly louky, lesíky i houštiny keřů. Když stromy a keře na jaře rozkvetly, začal jsem kýchat a oči mi zrudly a v noci se mi těžko dýchalo. Maminka se vyděsila, měřila mi teplotu a nutila mne polykat prášky, po nichž jsem se měl potit, pak odvedla k doktorovi, a ten řekl, že to není nic vážného, senná rýma, je pravděpodobné, že mě bude trápit pokaždé, když přijde jaro. A v tom se opravdu nemýlil.

V jedné z továren, které se říkalo Kolbenka, pracoval tatínek Byl inženýrem a doktorem, nikoliv však doktorem, co

léčí lidi, jak mi vysvětlila maminka. Léčil motory a stroje, dokonce některé vymýšlel. Motory byly velice důležité, protože poháněly lokomotivy, auta a vyráběly elektřinu, kterou jsme svítili. Jeden ze strojů, který tatínek vymyslel, zase dokázal spojit dohromady dva kovy, říkalo se tomu sváření. Tatínek mi připadal velký, silný a hlavu mu zdobila nádherná houština černých vlasů. Každé ráno se holil břitvou, které jsem se nesměl ani dotknout. Ještě než se začal mydlit, břitvu dlouze obtahoval na kusu řemene a tím ji ostřil. Abych si uvědomil její strašlivou ostrost, vzal ze stolu rohlík a jen jemňounce tím nebezpečným nástrojem máchl a vrchní půlka rohlíku klesla k zemi. Jednou, předpověděl tatínek, až vyrostu, budu mít také svoji břitvu, ale v tom se zmýlil. Představa hlavy, která by mohla odlétnout stejně snadno jako půlka rohlíku, mě přiměla, abych používal méně vražedné žiletky.

Tatínek měl zlozvyk, který velice zlobil maminku. Když šel po ulici, každou chvíli si do strany uplivoval. Jednou mě vzal na procházku do Vysočan, kde vedl nad tratí dřevěný přechod. Zrovna se blížil vlak a tatínek, aby mě pobavil, mi chtěl předvést, jak plivne lokomotivě přímo do komína. Jenže buď přišel vítr, anebo to přivodil závan dýmu, tatínkovi to sfouklo z hlavy jeho nový klobouk, a já místo sliny sledoval, jak se podoben velkému ptáku snáší dolů a usedá přímo na vagon s uhlím. Tehdy jsem prvně poznal, že tatínek je mužem činu. Namísto procházky jsme běželi na nádraží a tatínek si vymohl, že pan přednosta telefonoval na nějaká daleká nádraží, aby prohlédli vagony s uhlím, a pokud na některém naleznou klobouk, aby ho zaslali zpátky. Za několik dní tatínek klobouk hrdě přinesl, ale maminka řekla, že si ho nemůže vzít na hlavu, protože je od uhlí mourovatý jako kocour.

Maminka byla doma se mnou, starala se o všechno, vařila, nakupovala, vyváděla mě na dlouhé procházky, taky mi

večer čítávala, dokud jsem neusnul. Usnutí jsem odkládal, jak jsem mohl, bál jsem se stavu nevědomí, které spánek přinášel, a hlavně toho, že se už nikdy neprobudím. Také jsem se strachoval, ze sotva usnu, rodiče někam odejdou a kdovíjestli se ještě vrátí. Někdy odešli dřív, než jsem usnul, a to jsem pak strašlivě vyváděl, plakal, řval a chytal maminku za sukni. (Na tatínka jsem se neodvážil, uměl zařvat daleko mocněji než já.) Tak jsem jim, hlavně mamince ztrpčoval život a kazil požitek z volného večera, kdy chtěli být spolu a na chvíli se zbavit svého rozmazleného potomka.

Pokud jsem byl rozmazlený, což je možné – byl jsem dlouho jedináček, můj bratr se narodil, až když mi bylo sedm let – další život mou rozmazlenost rozhodně nepodpořil.

Čas pokojného života a tak podstatného pozorování živého i neživého světa prudce skončí ve chvíli, kdy člověka vyženou do školní učebny, kde ho jako v temném žaláři drží co nejdále od rodičů, přírody, pohybu a čerstvého vzduchu, přičemž mu o tom všem vykládají anebo mu to ukazují na obrázcích, a ještě ke všemu ho nutí, aby se učil krasopisně vytvářet číslice a písmenka.

Není snadné vžít se do problémů, postojů či pocitů vlastních rodičů, malý člověk je plně zaujat sám sebou, tedy jedině vztahem rodičů k sobě – že existoval také svět jakýchsi složitých vztahů, s nímž se rodiče museli nějak vyrovnávat, mu dojde až mnohem později.

Oba rodiče vyšli z chudých poměrů, a to jistě ovlivnilo jejich myšlení. Maminka byla předposlední ze šesti dětí, její otec Josef pocházel z jižních Čech, její matka Karla z malé vesničky nedaleko Klatov. Dědeček pracoval jako podřadný úředník u soudu (měl jenom maturitu), babička vlastnila malý galanterní obchůdek, kde prodávala v době, kdy se nestarala o domácnost. Jako obchodnice posléze zkrachovala,

to už začínala éra větších obchodních firem, malé krámky neměly budoucnost. Dědeček s babičkou byli opravdu chudí, osmičlenná rodina obývala dvoupokojový byt na Petřském náměstí, a to ještě jedna místnost byla vyhrazena dvěma podnájemníkům, jen s jejich příspěvkem se dala zaplatit činže. Nicméně oba mí prarodiče dbali o vzdělání svých dětí, jedna z tet se stala první českou inženýrkou chemie, maminka vystudovala obchodní akademii a pracovala pak jako sekretářka u francouzské firmy v Praze. Měla pozoruhodné nadání pro jazyky. Ačkoliv se učila latinu jen na nižším gymnáziu, byla s to mi s ní po třiceti letech pomáhat, když jsem ji studoval, a s podivuhodnou intuicí se v bludišti Tacitových či Liviových vět orientovala lépe než já.

Dva matčini bratři měli studovat práva, ale dali se na politiku, starší byl zvolen senátorem za komunistickou stranu, druhý se stal vedoucím funkcionářem Rudých odborů. Zda si vybrali revoluční stranu z pomýleného idealismu anebo ze solidarity k chudým, kteří ještě v té době tvořili početnou část společnosti, neposoudím, téměř jsem je neznal, ale oba se na příkaz vedení své strany za války vrátili z emigrace do protektorátu, což bylo vzhledem k jejich židovskému původu sebevražedné, a tedy rozhodně nezištné.

Maminka měla sice své bratry ráda a v úctě, ale jejich přesvědčení nesdílela, vadilo jí, že pro ně byl Sovětský svaz víc než naše republika a Lenina si vážili víc než Masaryka.

Tatínek málokdy mluvil o svém dětství (vůbec toho s námi moc nenamluvil, přišel domů, najedl se, sedl si k psacímu stolu a počítal vinutí svých motorů), ale vím, že když mu bylo třináct let, přišel o otce; babička mohla vystačit s maličkou penzí jen proto, že její švagr (jediný bohatý příbuzný) je nechal zdarma bydlet v domku kousek za Prahou, který dokonce koupil kvůli nim. Na studiích se tatínek živil

kondicemi (ty musela dávat i maminka), ale pak získal v Kolbence slušné místo, které neztratil ani během velké krize; presto si myslím, že nezaměstnanost, která se tam dotkla tak mnoha dělníků, ovlivnila nadlouho jeho smýšlení.

V den mých šestých narozenin umřel T. G. Masaryk. Maminka mi k narozeninám slíbila žloutkové věnečky, které jsem považoval za mimořádnou lahůdku. Opravdu je upekla a naplnila krémem. Dodnes ji vidím, jak s mísou věnečků vchází do dveří a pláče, hlasitě vzlyká, po krásných tvářích jí kanou slzy a já nechápu, proč pláče, když mám narozeniny.

Příštího dne jsme se ve škole, chodil jsem už několik dní do první třídy, učili píseň *Teče voda teče cez velecký majír*, protože ji prý měl Masaryk rád.

Někdy v těch dnech tatínek přijel v novém autíčku, bylo tmavě modré a říkalo se mu bejbinka. Maminka s ním pak jezdila na nákupy, ale řidička byla špatná, jednou mě vezla dolů do Vysočan, a zrovna když přejížděla koleje, motor zhasl a maminka ho nebyla schopna znovu nahodit. Za námi se zvolna hromadily tramvaje, zvonily plné zlosti, maminka si zoufala a chystala se, že z auta uteče. Pak nás nějací lidé odstrkali z kolejí a úplně cizí chlap jí potom motor nastartoval. Maminka, jak byl rozčilená, nějak špatně zabočila a ocitli jsme se na jakési polní cestě, a maminka prohlásila, že nemá ponětí, kde jsme, a že se odtud určité nikdy nedostaneme. Já se jen třásl, že motor znovu zhasne a nás pak na poli ohlodají zajíci. Nakonec jsme se dostali na silnici, ale já už jsem pak s maminkou odmítal kamkoliv jet.

Nebylo mi ani sedm let, když vypukla mobilizace, nechápal jsem souvislosti, ale stál jsem spolu se sousedkami u zahradní branky a koukal, jak kolem nás přejíždějí kolony aut a tanků. My jim mávali, zatímco nad hlavou nám hlučně přelétávaly aeroplány (bydleli jsme kousek pod kbelským letištěm).

Maminka pak znovu plakala a tatínek se zlobil na Francouze a na Angličany, o nichž jsem neměl žádnou představu, protože jsem nikdy živého Francouze ani Angličana, ani Rusa neviděl, ačkoliv, jak pravil tatínek, právě Rusové jsou naše poslední naděje.

Hned nato jsme se odstěhovali na Hanspaulku. Nový byt mi připadal obrovský, měl tři pokoje i terasu a v kuchyni velikánská kamna. Když se v nich hodně topilo, horká voda proudila do jakýchsi podivných kovových předmětů, které tatínek nazýval radiátory, přestože se v ničem nepodobaly rádiu, z něhož mluvily lidské hlasy anebo hrála hudba. Do nového bytu se narodil můj bratr Jan, což bylo jen české jméno pro ruského Ivana, takže kdybychom žili v Rusku, jmenovali bychom se oba stejně. Když tatínek novorozeně přivezl i s maminkou z porodnice, sešli se u nás obě babičky, dědeček a tety, a mimino, podle mého názoru mimořádně ošklivé, zahrnovali chválou. Pamatuju si však na jedinou větu, kterou tehdy pronesl dědeček, když mu dali nemluvně pochovat: „To sis, Jeníčku, nevybral dobrý čas.“

2.

Jednou, když nás přišla babička vdova navštívit i s tetou (která mi připadala – a také opravdu byla – velice krásná), začaly se spolu bavit německy (možná chtěly povědět něco, co nebylo určeno mým uším, já německy uměl leda *Guten Tag!*). Maminku němčina rozzlobila a po chvíli babičku s tetou napomenula, aby toho němcem nechaly, že by si měly uvědomit, jak jsme šťastní, že nežijeme v Německu. Babička se chvíli přela, tvrdila, že jazyk za nic nemůže, ale pak připustila, že to, co se děje v Německu, zvláště pak, jak utlačují *Židy*, je strašné, někdy tomu ani nechce věřit.

Až do té doby jsem slovo *Žid* nikdy neslyšel a neměl jsem ponětí, co to znamená. Vysvětlili mi, že to je náboženství, o náboženství jsem nic nevěděl, na vysvědčení jsem měl napsáno: *Bez vyznání*. O vánocích sice přicházel Ježíšek, ale o Ježíši, o němž vyprávějí evangelia, jsem nikdy neslyšel. Protože jsem dostal krásně převedené Iliadu a Odysseu, věděl jsem daleko víc o bozích než o Bohu, jež vyznávali moji předci. Pak rodiče v bláhovém omylu, že nás tím ušetří před možným pronásledováním, dali mě i bratra pokřtít. Protože mezi dávnými mamčinými předky podle rodinné tradice byli i evangelíci, pokřtil mě i bratra žižkovský farář církve Českobratrské evangelické. Dostal jsem papír, který dodnes chovám, ale o Bohu či o Ježíši, o němž jsem měl věřit, že je jeho Synem a svou smrtí na kříži všechny lidi, tedy i mě, vysvobodí z hříchu a z náručí smrti, jsem pořád nevěděl nic.

Tatínek se sice zlobil na Angličany, ale rodiče mi pověděli, že se do Anglie budeme stěhovat. A dostal jsem takovou roztomilou obrázkovou učebnici angličtiny, která se jmenovala *Laugh and learn*, a maminka se začala se mnou učit.

Chtěl jsem vědět, proč se máme stěhovat do země, kde se mluví jazykem, jemuž nerozumím, kde se houba píše jako *sponge* a čte jako *spondž* a umývadlo *wash basin* a cte se woš *bejzin*, a proč se máme vystěhovat z nového bytu, kde se nám všem líbí.

Tatínek řekl, že bych to nepochopil, ale ze mu tam nabízejí dobré místo, zatímco tady může být všelijak, zvláště jestli nás obsadí Němci, kterým vládne jakýsi čalouník a ničemný pacholek jménem Hitler.

Jednoho zasněženého dne Němci do republiky opravdu vtrhli. Maminka zase plakala a naříkala, že kdyby žil ještě Masaryk, Němce by k nám nepustil.

Hned příštího dne ráno se u nás objevili úplně cizí chlapi, mluvili německy – přesněji řvali, prošli se po našem krásném bytě, nahlédli do skříně, pod postele, na terasu, do postýlky, kde se rozplakal můj malý bráška, pak cosi ještě zahulákali a odešli. Chtěl jsem vědět, co to bylo za lidi, jak to, že mohli chodit po našem bytě, jako by byl jejich; maminka zase řekla jedno ze slov, které jsem slyšel prvně: *gestapo*, a vysvětlila, že hledali strýce Otu a Viktora. Maminka byla hodně bledá, vytáhla mého bratra z postýlky a snažila se ho ukonejšit, ale jak byla rozčilená, bratr plakal stále víc.

U večere řekl tatínek mamince: musíme odtud! Jenže do Anglie jsme nejeli, protože my jsme sice víza dostali, ale tatínek žádal vízum i pro babičku, a to nepřicházelo, zato pan Kovář, jemuž patřila vila, v níž jsme bydleli, nám dal výpověď, nechtěl v domě trpět Židy, teď když se to neslušelo. Ale o tomhle důvodu mi samozřejmě nikdo neřekl a já pořád ještě neměl tušení, že se údajně liším od ostatních lidí tak, že mě kvůli tomu dokonce chtějí zabít.

Přestěhovali jsme se do právě dostavěného domu ve Vršovicích, zase jen do dvou pokojů, a hned nato začala válka.

Už si nedokážu vybavit, jak byl byt zařízen, pouze nejasně zahledám zelený otoman, knihovnu, na které stojí azurově modrá mísa, a velkou mapu Evropy a severního pobřeží Afriky na zdi obývacího pokoje; na mapě tatínek sledoval, jak postupuje válka.

Ta se vyvíjela zle, německá vojska až neuvěřitelně rychle zabírala všechny ty barevné cancoury, co představovaly jednotlivé státy, které jsem se naučil bezvadně rozeznávat. Holandsko, Belgie, Francie, Dánsko, Norsko, Jugoslávie, a ještě ke všemu se ničemný pacholek Hitler dohodl s jakýmsi Stalinem, který vládl Sovětskému svazu, že jejich říše se teď budou přátelit. Tatínka tahle zpráva zaskočila, také já chápal,

že to je zlé, protože plocha označená jako Sovětský svaz byla tak obrovitá, že kdyby se překlopila, schovala by se pod ní celá zbylá Evropa, a to ještě na mapě, jak tatínek zdůrazňoval, byl z toho Sovětského svazu jenom kousíček.

Zpočátku jsem v novém domově našel dost kamarádů a kamarádek, nejraději jsme hráli kopanou, v níž jsem poměrně vynikal, a potom na pikolu, protože okolí domu bylo členité; na rohu ulice otevřeli hospodu a u ní maličkou zahrádku se stolky a židlemi, pokud jsme do ní stačili doběhnout, skýtala dobré úkryty.

Pak mi protektorátní úřady zakázaly chodit do školy, do kina i do parku a o málo později mi nařídily nosit hvězdu, za niž jsem se styděl, poněvadž jsem pochopil, že označuje moji vytrříděnost jenže to už Německo napadlo Sovětský svaz, tatínek se v první chvíli zaradoval, že tohle je Hitlerův konec, každý, kdo napadl Rusy, i velký Napoleon, tam hanebně skončil, a to tenkrát ještě Rusové neměli to nové, nejpokrokovější zřízení, kde si lid opravdově vládl.

Jenže všechno se vyvíjelo jinak a na té velké mapě z obrovské plochy Sovětského svazu denně po kusech ubývalo, tatínek tvrdil, že to ani nemůže být pravda, Němci prostě lžou.

Lhali skoro ve všem, ale v těch zprávách z hlavního stanu zase ne tak příliš. A všude kreslili velké "V", což mělo značit vítězství, a přitom si ještě našli dost času, aby vymýšleli stále nové zákazy, které nám mely zneprřijemňovat život až k nesnesení: už jsem nesměl večer na ulici, nesměl jsem ani jet vlakem, nakupovat maminka mohla pouze v určených hodinách, babičku vystěhovali do bytečku na předměstí, protože střed města se nesměl špinit židovskou přítomností. Jen tatínek pořád chodil do zaměstnaní, to proto, vysvětlila mi maminka, že je po celém světě uznávaný odborník.

Žili jsme teď úplně osamoceně. Tatínkova krásná sestra Ilonka se stačila na poslední chvíli vystěhovat do Kanady. Nejstarší mamčinu sestru Elišku jsme nesměli ani navštívit, ani se o ní zmínit, rozhodla se totiž, že svůj původ zatají a zkusí válku přežít jako *árijka*. Tatínek myslel, že se jí to těžko podaří, ale v tom se opět jednou zmýlil. Nejmladší mamčina sestra uprchla do Sovětského svazu a její komunističtí bratři se nějakou dobu skrývali, pak také uprchli. Když je poslali nazpátek, aby tu ilegálně pracovali, Němci je brzy vypátrali, zatkli a zanedlouho popravili. Zato se k nám přistěhovala mamčina další sestra Irena, která se rozvedla, ale jen naoko, protože její manžel, který nebyl Žid, vlastnil obchod a malou výrobu líčidel, a kdyby se nerozvedl, obchod by mu sebrali. Netušili, protože něco podobného tušil jen málokdo, že za ten obchod s líčidly nabídli tetin život.

V našem domě bydlely ještě dvě rodiny, co musely také nosit hvězdu – jedna rodina v přízemí a druhá v nejvyšším patře.

V září roku jedenačtyřicátého těm z přízemí, Hermannovi se jmenovali, přikázali, že musejí odjet do Polska – prý do Lodže. Říkalo se tomu transport.

To si pamatuju, jak odcházeli, měli dvě dcery jen o málo starší, než jsem byl já, a obě děvčata vlekla obrovité kufry, na něž každá musela napsat své jméno a číslo, které označovalo jejich transport. Lidé z našeho domu vykukovali ze dveří a ti statečnější se s Hermannovými loučili a ujišťovali je, že valka brzy skončí a oni se zase vrátí. Ale v tom se mýlili všichni.

Rodiče spěšně sháněli kufry i esšálky a v lékárně, kterou nedávno otevřeli v sousedním domě, nakoupili do zásoby léky, také hroznový cukr. Jiné zásoby dělat nemohli, všech no bylo na lístky a my měli lístky zvláštní, na ně se dostala sotva polovina toho, co si mohli koupit ti bez hvězdy. Ani

ne dva měsíce po Hermannových dostal povolání do transportu tatínek, ale nejel do Polska, jen do Terezína. Byl to první transport do města vzdáleného jen kousek od Prahy, před mnoha lety ho postavili jako pevnost, která měla naši zem chránit proti Němcům, ale nikdy, jak říkal tatínek, se o to ani nepokusila. Tatínek si také musel svůj kufr popsat, a když odjížděl, maminka nepřetržitě naříkala, že neví, co si počneme, jak a z čeho budeme žít a jestli se vůbec někdy sejdem. Tatínek ji utěšoval a tvrdil, že Sověti sice teď ustupují, ale to jen lákají Němce do hlubin své obrovské země, tak jako tam kdysi vlákali Napoleona, že teď už přichází strašlivá ruská zima a ta Němce zničí. V tom se nemýlil, jen to trvalo déle, než si představoval.

Několik dní nato povolali do transportu také nás. Ten den vstoupila Amerika do války s Japonskem a šílený vůdce Hitler jí ihned vypověděl válku. Sousedé, kteří nám pomáhali narychlo balit, tvrdili, že teď už si Hitler nad sebou podepsal ortel, a v tom se nemýlili.

V Terezíně nás ubytovali v kasárnách, která se jmenovala Drážďanská. Do nevelké místnosti, říkalo se jí *ubikace*, umístili pětatřicet lidí, kromě bratra a mne samé ženy.

3.

To, že nás mělo bydlet tolik v jedné místnosti a všichni museli spát na zemi (matrace jsme si směli vzít z domova, ale bylo tu tak málo místa, že se daly položit jen na délku), většinu žen skličovalo. Pamatuju se, že první večer se ozýval vzlykot, po místnosti neustále někdo chodil, ženám se nedařilo usnout. Já naopak, i když jsem usínal nerad, noc na zemi prospal klidně a docela dobře. Druhý den ráno nám oznámili, kde se vydává snídaně, a já tedy odešel s esšálkem v očekávání, čeho se mi dostane. Nebylo to nic dobrého, jen

náhražková černá a hořká káva. Pak jsme dostali i chleba. Na první oběd se nepamatuju, ale obědy byly skoro stále tytéž, polévka, v níž se zmítala zrníčka kmínu a kus tuřínu nebo pár proužků kysaného zelí, jako hlavní chod několik neloupaných brambor s omáčkou. Omáčka se dělala z papriky, hořčice, kmínu, někdy také z polévkového prášku, jednou za čas v ní plavalo i sousto masa.

Možná mě klame paměť, která vypudila nepříjemné vzpomínky, ale dnes mi připadá, že jsem nevnímal nějaké kruté utrpení – přijímal jsem to všechno jako zajímavou změnu. Po dlouhé době, kdy jsem žil v odloučení od všech lidí, bylo odloučení zrušeno. V kasárnách žilo i několik dětí v mém věku a já se s nimi mohl setkávat. V paměti mi utkvěl okamžik, který byl jedním z mých dosavadních největších životních úspěchů. Na dvoře, jediném místě, kam jsme směli za dne vycházet, hrálo několik kluků kopanou. Neznal jsem je a ani jednoho z nich nenapadlo, aby mě pozval ke hře. Stál jsem opodál a vyčkával. Pak ke mně zalétl míč, vmísil jsem se s ním do jejich hry a kličkoval mezi nimi snad minutu, než se jim podařilo míč mi odebrat. Pak přerušili hru, znovu rozdělili hráče a mě vzali mezi sebe.

Po týdnu se v naší ubikaci objevil tatínek, řekl, že je tu jen na skok, opravit nějakou elektřinu (světlo tu každou chvíli nesvítilo, a protože dny byly vánočně kratičké, tápali jsme ve tmě anebo pálili poslední svíčky přivezené z domova), objal maminku i nás a kvapně nám sděloval, že Němci utíkají od Moskvy, že celá jejich armáda tam pomrzla a že brzy bude konec války a my se zase vrátíme domů. Říkal to všechno mamince, ale poslouchaly ho všechny ženy, co byly zrovna v místnosti, a já vnímal, jak celou prostoru prostoupil³ úleva s nadějí. Vůbec nálada na ubikaci se lepšila, někdy po večerech, okna byla pevně zavřena a zatemněna, ženy začaly

zpívat, písňě jsem většinou neznal a navíc jsem zpívat neuměl, ale líbily se mi, také jsem poslouchal historky, které si vyprávěly a které se vždycky vztahovaly k životu venku v daleko lepších dobách, než byly ty současné. Ale hned po Novém roce začali po kasárnách roznášet povolám do transportu, který mel odjet snad někam do Polska, ale nikdo si tím nebyl jist.

Některé ženy plakaly, ty silnější, anebo snad jen ty s menší představivostí je utěšovaly, že už to horší než tady být nemůže, ale v tom se mýlily. A ty povolané do transportu znovu balily těch nemnoho věcí, které si přivezly, připravovaly se na novou cestu, která, což ovšem netušily, byla pro většinu z nich poslední. Naše ubikace se na několik dní vyprázdnila, ale brzy přibyly do Terezína další transporty a prázdná místa se opět zaplnila. Pochopil jsem, že lidé kolem mě budou už teď napořád přicházet a zase odcházet, že ani nemá smysl pamatovat si jejich jména.

My do transportu zatím nešli, protože tatínek byl členem toho prvního transportu, který měl budovat tábor, a Němci slíbili, že všichni z oněch budovatelů i jejich rodiny zůstanou v Terezíně. Přijal jsem tuto skutečnost jako jistotu, nechápal jsem ještě, že věřit slibům našich vězňitelů byla bláhovost.

Ještě téže zimy můj malý bratr dostal spálu a lékařka zjistila, že já ji zřejmě přechodil, protože jsem se už „loupal“.

Oba nás odvezli na marodku. Psal jsem o téhle marodce v románu Soudce z milosti a popsal jsem cestu po zasněžené ulici do jiných kasáren; dnes už si nejsem jist, zda jsem si tuhle cestu nevymyslel, ale není to podstatné, marodka existovala a přijímala nás mladá sestřička, která se jmenovala, anebo měla přezdívku, Naftalínka a připadala mi velice krásná. Byla to první dívka či mladá žena, která mě natolik zaujala, že si dodnes pamatuju její jméno i její vlídnost.

Utěšovala maminku, která se lekala toho, že nás musí opustit ve chvíli, kdy jsme těžce nemocní a kdy nám hrozí smrt. Ta krásná sestřička slíbila, že o nás bude pečovat, jako bychom byli její vlastní, a že se určitě za pár dní zase vrátíme zdraví. Tu sestřičku jsem vídal jenom na marodce a potom už nikdy, pamatuju se, že se na mě vždycky pěkně usmála a dokonce si jednou sedla ke mně na postel a nechala si vyprávět o tom, jak Trojane statečně vzdorovali Řekům a jak Paris trefil Achillea přímo do paty, což bylo jediné místo, kde byl zranitelný. Mému vyprávění se zasmála, ačkoliv na něm nebylo nic směšného (tehdy jsem ještě nevěděl, že děvčata se smějí, aby dala najevo zájem, sympatie anebo aspoň fakt, že naslouchala), a pak kdykoliv mě mījela, pohladila mě a opět se přitom usmála. Nevím, jestli válku přežila, ale s největší pravděpodobností ji zavraždili jako většinu ostatních, které jsem v Terezíně poznal.

Na marodce se mi dařilo dobře, nemoc jsem už měl za sebou, navíc tam kolovala četba, jaká se mi dostala prvně (a vlastně i naposledy) v životě do rukou. Bylo to po jednom výtisku Rodokapsu, Rozruchu a Divokého západu. Byl jsem natolik stržen hrůzným příběhem, že si dodnes pamatuji, jak kdesi na Divokém západě vrah řídil konání svých zločinných kumpánů ukryt v hluboké jámě za městem. Dlouho se mamě pátralo, kdo se to do té jámy uchyluje, než vyšlo najevo, že oním zloduchem byl místní šerif (Zvláštní, jak první setkání s tímto druhem příběhů člověku utkví v paměti, zatímco spousta dalších, jistě lepších a zajímavějších, se z ní nenávratně vytratila.)

Začínal jsem však chápat, že žádný vymyšlený zloduch se nemůže vyrovnat zloduchům, jimž jsme padli do rukou.

Někdy zjara roku 1942 nás přestěhovali do jiných kasáren, jmenovala se Hamburská a jen málo se lišila od těch,

v nichž jsme pobývali až doteď, jen na ubikaci nás bydlelo míň, protože byla menší a měla okno do chodby. Přišel jsem i o těch několik kamarádů, s nimiž jsem se sblížil; přecházet z jedněch kasáren do druhých se nesmělo. Také jídlo bylo stejně a dny se tu podobaly jeden druhému: zaplňovaly je leda fronty na jídlo, na vodu, na záchod a pobývání na dvoře. Maminka řekla, že se bude se mnou učit, ale neměli jsme ani papír, ani knížky, tak mi aspoň vyprávěla o dávných časech, o císaři Karlovi, který založil univerzitu (neměl jsem ponětí, co to je univerzita, ale nechtěl jsem se ptát), a o Janu Husovi, kterého upálili v Kostnici, maminka zdůraznila, že spravedlnosti se nikdy na světě nedařilo, a ti, co měli moc, neváhali zabít každého, kdo se jim postavil. Také vykládala o prezidentu Masarykovi, který se naopak dovedl postavit všem, když hájil jakéhosi Hilsnera, kterého obvinili, že se dopustil rituální vraždy. Když jsem se ptal, co to znamenalo, maminka řekla, že to byl takový nesmysl, co si ničemní lidé vymysleli, aby měli důvod nenávidět Židy, žádná taková vražda se nikdy nestala.

Můj bratr Jenda ji také poslouchal, i když ničemu z toho nerozuměl, nebyly mu ještě ani čtyři roky. Z několika kostek, které měl z domova, a z polínek, která jsme v zimě fasovali, abychom si mohli zatopit v kamnech, si stavěl na podlaze mezi matracemi hrady, na něž byl pyšný.

Pak do Terezína nuceně přijeli i mamínčini rodiče, také druhá babička a teta Irena, nastěhovali je do stejných kasáren, takže jsme se s nimi mohli scházet. Vyprávěli, co se děje v Praze, i jak Němci všude vítězí: v Rusku se blíží k řece Volze. Ale dědeček tvrdil, že Rusy stejně nikdo neporazí, protože Rusko je obrovské, nikdo ho nikdy neobsadil.

Dědečka jsem měl rád, protože se mnou rozmlouval, jako bych už byl dospělý. Vykládal mi, jak nás zradili spojenci,

a o kolaborantech a fašistech, co udávali každého, kdo se Němcům protivil. Dědeček se také trápil kvůli oběma strýcům, kteří hned, jak přišli Němci, zmizeli, a on o nich neměl žádnou zprávu.

Dědeček byl malý vzrůstem, měl vysoké čelo a málo vlasů, také nosil uzoučký šedivý knírek, takže mi trochu připomínal prezidenta Beneše, jehož obraz visel ve třídě, když jsem ještě směl před válkou chodit do školy.

V létě dvaadvacátého roku najednou od brány našich kasáren zmizeli četníci a my mohli vyjít ven do ulic města sevřeného šancemi a hlubokými příkopy. Vyběhl jsem tehdy z kasáren šťastný jako kozlík, kterého vypustí z chlívku na dvůr a který nic netuší o svém budoucím osudu. Připadal jsem si několik dní, jako bych byl svobodný.

Pak jsme se znovu stěhovali, tentokrát do Magdeburských kasáren, kde bydlelo hodně *prominentů*. Také nám přidělili místnůstku nad zadní branou kasáren, kde jsme mohli bydlet s tatínkem a s babičkami, s dědečkem a s tetou a kde stála otlučená kredenc. Tatínek totiž měl na starosti všechno, co souviselo v ghettu s elektřinou, a za to jsme se těšili výsadě, že bydlíme všichni pohromadě. Ve vedlejší ubikaci bydleli zase tři malíři se svými ženami a dětmi. Syn jednoho z nich, malý Tomáš Fritta, se přátelil s mým bratrem, a pan Fritta bratrovi nakreslil k narozeninám několik obrázků, k nimž jeden terezínský básník, jmenoval se Mirko Tůma, připsal vždycky kratičkou říkanku. Pamatuju si na jedinou. Pod obrázek velikého čuníka pan básník připsal: *Naše prase / všechno spase / a už papalo by zase*. (Teprve po letech mi došlo, jak rouhavě nežidovské bylo to *naše prase*.)

Mne zase jiný z malířů, pan Leo Haas, požádal, jestli bych mu chvíli nepostál modelem i ve svých odrbaných šatech se žlutou hvězdou na saku. Šťastně jsem souhlasil, nikoliv proto,

že bych toužil být portrétován, ale protože mí * ze skličujícího koloběhu života v kasárnách. Když pan Haas skončil, osmělil jsem se a poprosil ho, jestli by mi nemohl věnovat několik čtvrtek. Řekl, že čtvrtky jsou vzácnost i pro něj protože je musí krást (říkal *šlojsnout*, což znamenalo totéž), ale jednu mi dal, a já pak zkusil nakreslit, jak na nádvoří stojí fronta na jídlo.

Když naši nacističtí vězňové zjistili, že malíři namísto úkolů, které jim zadali, kreslí a malují scény z ghetta, okamžitě je zatkli, ačkoliv jsme vlastně tady všichni byli už ve vězení. Malíři skončili v Osvětimi a jejich ženy i s dětmi na Malé pevnosti. Přežil jenom pan Haas a jako zázrakem malý Tomáš, kterému nebylo ani pět let. Přežila však, dobře uschována, část obrazů a kreseb, které malíři ukryli pod podlahou.

Pořád jsem byl ještě ve věku, kdy jsem nemusel pracovat, takže jsem měl spoustu volného času. Takových nás bylo v kasárnách víc, scházeli jsme se tedy na dvoře anebo za kasárnami. Tam byla také kovárna, kde pan Taussig koval koně, kteří tahali valníky, někdy s jídlem, někdy s odpadem nebo s kufry plnými věcí, co zbyly po mrtvých. Co zbylo po mrtvých, patřilo už Němcům. Pan Taussig měl dceru Olgu, byla asi tak stará jako já, měla dlouhé kaštanové vlasy a připadala mi velice krásná. Před kovárnou rostly dva velké stromy, myslím, že to byly lípy, natáhli jsme mezi kmeny provaz, na zemi jsme několika kameny vymezili plochu hřiště a hráli odbíjenou. Dělal jsem obvykle jednoho ze dvou kapitánů a směl si volit spoluhráče. Jako první jsem si vybral Olgu aby mi ji druhý kapitán nepřebíral, a snažil se pak předvádět tu nejdokonalejší hru, dokonce i smeče, aby věděla, pokud vyhraje, je to moje zásluha.

Hrávali jsme i vybíjenou a okýnka, také jsme kradli: někdy uhlí a výjimečně (to bylo nebezpečné) ze sklepa

brambory. Jednou jsme vnikli do skladu, kde jsem po nějakém mrtvém ukradl celý kufr plný smutných ostatků, mezi nimiž nejzvláštnější byly horolezecké boty. Snažili jsme se také z nezasklených okenních arkýřů vrhat kameny na pobíhající potkany (nikdy jsem žádného netrefil, zato jsem dosáhl mistrovství v lapání blech, kterými byla kasárna zamořena stejně jako štěnicemi), a jindy, když přselo, chodili jsme jen tak po chodbě a já ostatní bavil příběhy, někdy o tom, co jsem si pamatoval z knížky, která vyprávěla o Trojské válce a o putování Odyssea, někdy jsem si příběhy vymýšlel, třeba o Indiánech (o nichž jsem opravdu nevěděl nic) anebo o slavném vynálezci, co sestrojil aeroplán, kterým se dalo letět na Měsíc (o astronomii anebo raketách jsem věděl ještě méně). Pak Němci na krátký čas povolili, aby se v našich kasárnách hrálo divadlo, dokonce za doprovodu harmonia a opera, a tak jsem právě tady prvně v životě viděl a slyšel Prodanou nevěstu. Neodvážuji se popisovat zážitek z hudby, ale musel být mimořádně silný, byl to jakoby náhlý dotyk světa, z něhož jsem byl vyvržen. Zajímavé je, že si nepamatuji nic z vnějších okolností (třeba to, zda a na čem, pokud ano, jsme během představení seděli), ale vybavuji si tváře dvou hlavních představitelů.

Tehdy jsem také začal chodit do školy. Byla to vlastně jen jediná kasárenská místnost s jedinou učitelkou a mí spolužáci podobně jako já už několik let do žádné školy chodit nesměli, takže učit nás muselo být svízelné. Paní učitelka Kischová byla už šedovlasá dáma a krásně nám vyprávěla o literatuře, z hlavy nám přednášela verše, které prý napsali básníci Macha, Erben a Neruda, o nichž jsem nikdy předtím neslyšel, také nám vyprávěla o Donu Quijotovi, co žil ve Španělsku, jindy jsme zpívali moravské a židovské písně, nebo nás učila pravopisu. Velice nás nabádala, abychom si

vše dobře pamatovali, protože válka jednou skončí, a my nesmíme ztratit tolik let svého vzdělávání. Jenže aby si člověk pamatoval, musí se soustředit na to, co slyší, nikoliv myslet na jídlo, na které jsme však mysleli skoro nepřetržitě.

Pani učitelka pro nás dostala i trochu papíru, a pokud jsme neměli čím psát, dala nám i tužku. Jednou jsme dostali slohový úkol: popsat místa, na něž rádi myslíme.

Většina mých spolužáků psala o svých domovech, které museli opustit, ale já jsem psal o lese v Krči a o parku na Petříně, i když na obě místa jsem se dostal snad jen jednou. Ale tady v Terezíně, kde byly jen domy, kasárna a dřevěné baráky a kde se všude tlačily zástupy lidí, se mi stýskalo po lese a po parku, to byla místa stejně nedosažitelná jako domov, ale byla otevřenější a plná vůní a ticha.

Moje práce se paní učitelce tak líbila, že mě příští hodinu požádala, abych ji nahlas přečetl ostatním. Ti se jistě při mém čtení nudili, ale já se cítil poctěn. Možná právě v té chvíli se ve mně zrodilo odhodlání, že až se vrátím domů, budu psát dokonce celé knihy. Jenže naše výuka trvala sotva několik týdnů, zase začaly odcházet transporty a jeden z nich spolkl i naši paní učitelku, o níž jsem pak už nikdy nic neslyšel.

Babička Karla onemocněla, měla prý *myom*, krvácela a místnost byla plná podivně odpuzivého pachu. Maminka naříkala, že babička musí stonat v takových podmínkách, ale lepší podmínky nebyly dosažitelné. Babičce bylo čím dál tím hůř, přestala jíst, jenom pila vodu, kterou jsem přinášel v kbelíku a v esšálku, když jsem na ni vystál frontu.

Maminka, pokud měla volno, u babičky seděla, držela ji za ruku a opakovala, že všechno bude dobré, válka brzy skončí, babička se vrátí domů do Prahy a společně se půjdou projít po Petřském náměstí. Mamince přitom tekly slzy, ale babička je neviděla, protože měla zavřené oči a neodpovídala, jen

strašně pomalu dýchala. Pak maminka mě i bratra poslala ven a žádala, ať tam zůstaneme co nejdéle.

Za kasárna čerstvě složili kostry dřevěných baráků, tak jsme jimi s bratrem prolézali a pak jsme se šli podívat k panu Taussigovi, jak ková koně. Vyšla ven jeho dcera, která se mi tak líbila, a divila se, co tam teď k večeru děláme, že už bychom se měli vrátit, za chvíli bude osm a mohli bychom mít malér. Mě napadlo vysvětlení. Řekl jsem, že nám umírá babička. A opravdu, když jsme se vrátili nazpátek do naší ubikace, byla tam tma, okna dokořán otevřená a na babiččině kavalci už nikdo neležel. A vedle té uzoučké dřevěné postele sbité jen z několika fošen hořela svíčka, bůhví, kde ji maminka sehnala. Maminka něco šeptala, jako by se modlila, i když se nikdy nemodlila, možná jen posílala nějaká tichá slova za babičkou na rozloučenou.

4.

Prý se z Terezína ztratili nějakí lidé, oni se dali jen těžko spočítat, protože každý den jich tolik umíralo. Němci si zřejmě nebyli jisti, kolik lidí doopravdy v našem přísně střeženém městě žije, a rozhodli se, že nás spočítají. A tak nás všechny brzy ráno vyhnali ven z města na obrovskou louku. Bylo to za podzimního pochmurného deštivého dne, zřejmě v roce 1943, protože tatínek byl ještě s námi, dostali jsme na cestu kus chleba, margarínu a paštiky, pak nás na té louce stále znovu řadili a četníci nás obklíčili a mířili na nás hlavními svých pušek. Podél řad neustále pobíhali nějakí lidé, potom už i esesáci, bylo jich mnoho, některé jsem nikdy předtím neviděl, snad přijeli posílit ty naše, a to, jak říkali lidé kolem nás, nevěstilo nic dobrého.

Stáli jsme tam hodinu, dvě, pět hodin, celý den, déšť stále sílil, světla ubývalo a my museli nehnuté stát. Ženy kolem

naříkaly, že tohle je poslední den našeho života, protože nás všechny postřílejí anebo na nás hodí bombu, a opravdu nad našimi hlavami přelétlo letadlo s černým křížem na křídlech. Někteří už nevydrželi stát, jiní je podpírali a někteří, většinou ti hodné stan, prostě padli do blata pod sebou a nevstali, ačkoliv je ostatní varovali, že esesáci tohle nesnášejí a toho, kdo padne, můžou zastřelit.

Já jsem vždycky v jakési podivné jistotě přemohl strach, pořád jsem si nedovedl představit, že by někdo přišel a zabil člověka jenom proto, že už nevydržel stát, ale přesto jsem cítil podivné sevření v hrdle, sotva jsem dokázal polknout a umiňoval jsem si, že i kdyby všichni padli, já zůstanu stát, přece mě nemůžou jen tak zabít. Zato můj bratříček plakal a trvale se dožadoval, že chce jít už domů; je mu zima a bojí se.

A esesáci pořád běhali kolem, řvali na ty, co padli na zem, kopali do nich, aby je přiměli vstát, a počítali a počítali, ale nebyli s to se dopočítat, protože, jak řekl tatínek, byli vyučeni zabíjet, a ne počítat. Nakonec večer nějaký esesák, co tomu všemu velel, dal pokyn k návratu. Mačkali jsme se potom u brány, toužili jsme být nazpátek ve svých smradlavých zablešených dírách, protože i tak to byly naše domovy.

Jednou jsme fasovali jakési odporné konzervy, kterým říkali jelitové paštiky. Chutnalo to odporně, ale já to z hladu spolykal a v noci jsem zvracel a pak jsem po tři dny nedokázal polknout ani sousto. Na marodce mi doktor sahal na břicho, pak se mi díval do očí a velel mi, abych se díval nalevo, napravo i vzhůru, a řekl mi, že mam žloutenku a vůbec to nemusí být po té konzervě. Zase jsem ležel jako bez života ^a maminka mě prosila, abych aspoň spolkl lžici kroupové polívky, v které plavaly kousky tuřínu, že jinak budu strašně slabý, ale já nemohl. Jen jsem se trochu napil obyčejné vody, ačkoliv i ta smrděla.

Čtvrtého dne jsem najednou dostal strašný hlad. Maminka tehdy, nevím jak, nejspíš uprosila nějakého kuchaře, sehnala několik syrových brambor, kus tuřínu a jednu mrkev. Teta, která pracovala v nudlárně, na holém těle propašovala kousek těsta a maminka z těch vzácných ingrediencí uvařila zeleninovou polévku s nudlemi, byla to taková pochoutka, že už jsem nikdy ani na těch nejhonosnějších recepcích nic tak skvělého nejedl.

Pak se stalo cosi podivného. V Terezíně začali otevírat obchody. Z míst, která pro ně na pokyn esesáků vybrali, vystěhovali lidi, co tam byli ubytováni, a navezli tam zboží, většinou věci z kufrů mrtvých lidí, na náměstí postavili koncertní pavilon, v němž skutečně hrával orchestr, a v parčíku pod šancemi začali stavět mateřskou školku. Nad jejím vchodem namaloval holandský malíř pan Spier na čelní stěnu obrázky zvířátek: slona, žirafu, a jestli mě neklame paměť, i opici. Dostali jsme také bankovky, ale ne skutečné, tyhle byly vytištěny jen pro naše ghetto, na obrázek rytec znázornil postavu vousáče, který držel v ruce kamennou desku. Maminka mi vysvětlila, že to má být Mojžíš a na deskách že je vytesáno desatero zákonů, jimiž se lidé mají řídit. Pak také vystěhovali z několika domů všechny lidi a namačkali je na půdu do našich i jiných kasáren, do vyklizených bytů navezli normální nábytek a nastěhovali vybrané obyvatele, ale ne třicet do jedné místnosti, jak bylo obvyklé, ale jen dva či tři.

To už všichni mluvili o tom, že do Terezína přijede delegace Červeného kříže, a je dost pravděpodobné, že Červený kříž tábor od Němců převezme a my všichni budeme zachráněni.

Delegace opravdu přijela a já si dodnes pamatuju, že jsme v narychlo upravené jídelně namísto z esšálek jedli z

talířů. K obědu byla hovězí polévka, telecí maso s bramborem a okurkový salát a ještě nakonec čokoládový zákusek, nic z toho jsme nikdy předtím ani potom v Terezíně nezahlédli, natož ochutnali. Delegaci doprovázelo několik esesmanů s lebkami na čepicích. Některé esesmany jsme znali od vidění a věděli jsme, že zbijí každého, kdo je nepozdraví, kdo by neměl připnutou hvězdu anebo se jim prostě znelíbil. Povstali jsme, ale oni se na nás laskavě usmívali a dali rukou znamení, abychom si zase sedli.

Jenže Červený kříž ghetto nepřevzal, právě naopak. Brzy nato začaly odcházet transporty do Polska, každé dva tři dny jeden, obvykle o tisících lidí. Když odešel třináctý transport, najednou nastal klid, a ten klid byl doslovný, protože kasárna zůstala poloprázdná a celé ghetto se zdálo poloprázdné, fronty ustaly a po ulicích, které bývaly k večeru plné lidí, se teď skoro nikdo neprocházel.

Tehdy začal dědeček kašlat. Pokašlával vždycky, protože ještě před válkou hodně kouřil, ale teď ten kašel zněl jinak. Dědeček se úporně potil a měl teploty. Nakonec zjistili, že má souchotiny, a musel do nemocnice, kde do obrovského sálu skládali ty, kteří tu měli ležet, než umřou. Na návštěvu jsem za ním nesměl, abych se nenakazil, ale dědeček se i tam dočkal začátku posledního roku války a posílal nám občas po někom z ošetřujících povzbudivá psaníčka. Předpovídal, že se dočkáme osvobození, věřil, že se všichni zase sejdeme a budeme žít lépe, než život dovolil jemu.

Když umřel, maminka nemohla zapálit ani svíčku, žádnou jsme už neměli.

Zůstala s námi ještě teta Irena, ta občas kromě nudli přinášela i zprávy o tom, že Rusové i Spojenci na západě už překročili hranice Německa, válka teď už opravdu šla ke konci, čas od času nad námi přelétaly cele letky těžkých

amerických bombardérů a nebe už patřilo jenom jim, nikde se neukázalo ani jediné německé letadlo. Houkávaly sirény a my s bratrem jsme vyběhli vždycky na dvůr kasáren, a zatímco jsme hleděli k nebi, snažil jsem se Jendovi vysvětlit, že ta letadla znamenají brzký konec války a my se budeme moci vrátit domů. Bratr se začal radovat, mával letadlům oběma rukama anebo tričkem, na němž měl přiřitou hvězdu. Dvůr jsme neopustili, ani když jsme chvíli poté, co nám letadla přelétla nad hlavou, zaslechli vzdálené výbuchy bomb.

Němci odvěkli i všechny moje kamarády. Pamatuju si jejich jména, tváře jsem zapomněl, stejně by dneska všichni vypadali jinak, jenže nedostali čas zestárnout ani dospět.

Opravdového přítele jsem měl jen jediného. Arie byl syn předsedy takzvané Rady starších, tedy nejváženějšího z internovaných (měli snad jako jediní v kasárnách něco, co připomínalo byt, dokonce zařízený nábytkem, a tam jsme občas seděli, povídali si anebo hráli dámu), ale postavení Arieho otce mě málo zajímalo. (Zahlédl jsem ho snad jen jednou nebo dvakrát, neměl na nás děti čas.)

První skutečný přítel je jako první skutečná láska, člověk touží po přítomnosti svého druhu, chce slyšet jeho hlas, chce s ním mluvit o všem, co považuje za důležité anebo co se stane důležité tím, že se to sděluje právě jemu. Mluvili jsme i o tom, jak se vyvíjí válka, o přátelích, kteří museli odjet transportem a kterým jsme slibovali, že na ně nikdy nezapomeneme. Arie měl také několik knížek, které mi půjčil; jedna z nich pojednávala o židovské historii. Neměl jsem o ní, stejně jako o náboženství či židovských svátcích ani ponětí, zatímco Arie to vše znal, byl vychováván v přísné zbožnosti. Věděl toho hodně o životě židovských osad v Palestině, kam jeho otec jezdil, kam se málem vystěhovali a kam se nejspíš hned po válce vystěhují, protože jeho tatínek si

myslí, že tam vznikne skutečný židovský stát. Strávili jsme spolu mnoho času, podrobnosti se mi vytratily. Co zůstalo, byl pocit té dosud nepoznané blízkosti. Připadalo mi, že na rozdíl od ostatních, kteří mizeli na neznámých místech, kam je odvážely transporty, Arie zmizet nemůže, když jeho otec zastává tak důležité místo.

Mýlil jsem se. Odešli nikoliv v běžném transportu, jednoho dne se přišel se mnou nakvap rozloučit. Dal mi tehdy svoji fotografii, abych na něho nezapomněl. V náhlé úzkosti, že i on je podroben smrtícímu řádu, který tu panoval, jsem mu řekl, že něco takového si nedovedu představit, kromě toho se určitě zase sejdem, ať už budeme žít kdekoliv. Po válce jsem měl jeho fotografii na psacím stole několik let, než ji maminka, která nesnášela cokoli, co připomínalo Terezín, v mé nepřítomnosti sebrala a zničila.

Arie se nevrátil, teprve po letech jsem se dočetl, že neskončil v plynu, ale že ho i s rodiči a s jeho sestrou zastřelili.